

Kranjčević i mi

(O pedesetgodišnjici pjesnikove smrti)

Prof. Stjepan Kastropil

Dan 29. listopada prošle godine donio je našoj kulturi jednu značajnu obljetnicu: pedesetgodišnjicu smrti velikog hrvatskog pjesnika S. S. Kranjčevića, koju ovim recima i naš časopis komemorira, s namjenom da oni budu izraz ne samo pijeteta i priznanja jednom velikom kovaču zvučnog stihā u našoj književnosti, već i odavanje pošte jednom velikom sinu našeg Primorja, djetetu burrom bičevanog kamenog Senja, nadahnutom pjesniku **Uskočkih elegija**, strastvenom ljubavniku našega mora, kojemu je poput djeteta tepao:

Tiho leži tiho, more moje drago,
Ko sanjarska duša djevojčice nujne,
A ni čuha nema da ga ljubne blago,
Da laganim daškom preko njega strujne...
Ne znam, što je ovdje tako slatko meni
Ožarena oka gledat niz pučinu,
Srebrnu i žarku u sutonskoj sjeni,
Ronit joj u boje, pjege i dubinu.

(Na obali uskočkog grada)

Kranjčevićeva obljetnica još nam je jednom postavila pitanje, zašto u hrvatskoj književnosti u razdoblju od Ilirskog pokreta pa do Nazora ovaj pjesnik jedino živi. I zašto njegovi stihovi nijesu, kao stihovi manje više svih pjesnika, koji su pjesnikovali u tom vremenu, samo mrtvi

Rovinj — luka

materijal za obradu na satovima književnosti po srednjim školama, već još uvijek djeluju na nas kao živa pjesnička riječ, koja i poslije pola vijeka otkad je uvenula ruka, koja ju je pisala, može da nađe put do našeg srca i da nas uzbuđi.

Razlog je tome prvenstveno u književnoj vrijednosti tih stihova, koja, bar što se tiče nekih Kranjčevićevih pjesama, nije ni danas izgubila na cijeni. Kranjčević je naime u našu književnost posljednje četvrti 19. i početka 20. stoljeća unio nešto novo, dotad nerečeno. Mirne duše možemo reći, da su savremenici, čitajući njegove stihove, po prvi put osjetili poeziju u jednom višem, da tako rečem evropskom smislu. Zato su u hrvatskoj pjesničkoj stvarnosti onoga doba, zasićenoj patosom patriotskog nazdravičarstva ili sladunjavom sentimentalnošću tipa Harambašić-Arnold, i odjeknuli onako revolucionarno. Po prvi put se je u Hrvatskoj u stihovima jednog pjesnika osjetilo nekonvencionalno, duboko proživljeno, s čitavom pjesnikovom unutrašnjosti sraslo rodoljublje i iskreni bol duše i srca zbog porobljene i ponižene rodne grude. Kranjčević je pjevao:

Ja domovinu imam, tek u srcu je nosim,
I brda joj i dol;
Gdje raj da ovaj prostrem, uzalud svijet prosim
I gutam svoju bol.
I sve što po njoj gazi, po mojem srcu pleše,
Njen rug je i moj rug?
Mom otkinuše biću sve njojizi što uzeše
I ne vraćaju dug.

Mladi naraštaj je osim toga u Kranjčeviću osjetio snažnu, izgrađenu pjesničku ličnost, s pogledom na svijet za ono doba upravo revolucionarnim. Možda je s nedovoljno kriticizma primao Kranjčevićeve misli o životu, naročito njegovu pesimističku koncepciju svijeta i uloge čovjeka u njemu proglašavajući to naročitim filozofskim sistemom, a pjesnika »našim Hamletom«, »našim Schoppenhauerom«. Međutim to ne umanjuje važnost Kranjčevićeve pojave u našoj književnosti. Naša moderna kritika analizirajući izvore Kranjčevićeve misli sva je ta pretjerivanja svela na pravu mjeru. Pri tome je duboko zašla u pjesnikov intimitet, do samih korijena njegova zdvajanja i njegovog bunta. Barac je naprimjer, napisavši, da je osnovni Kranj-

čevičev osjećaj bio »osjećaj disharmonije između etičkih zakona i realnog stanja u svijetu« najsažetije obilježio dramu, koja se je odigravala u pjesnikovoj nutrini.

Taj osjećaj disharmonije hranio se je ne samo političkom i socijalnom mizerijom khuenovske Hrvatske ili surovošću i glupošću kolonijalističkih metoda austrijske uprave u Bosni, u koju je Kranjčević otišao s mnogo misionarskog žara i sa željom da zaboravi teški hrvatski sumor. Postojalo je još i nešto drugo, što je podgrizalo životnu radost u pjesniku i pero mu kvasilo tamnim sokom poruge i zajedljivosti: osjećaj nezadovoljstva sa samim sobom, stalno prisustvo u svijesti neke intimne krivnje zbog opreke između života, kojim je živio, i načela, koja je ispovijedao. Kranjčevićev život naime nije naličio životima tolikih naših književnika, koji su patili, gladovali i zebli i na koncu mladi umirali od sušice. On je — ako se izuzmu godine neizbježnog početničkog kuburenja — bio u osnovi sređen, udoban i sit. »Udavit će te u salu« — znao je pjesniku govoriti njegov intimni prijatelj književnik Jure Turić. Ali kojom je cijenom unutrašnjih raspinjanja bila plaćena ta sitost i ta udobnost, znao je samo Kranjčević, dobro plaćeni urednik od režima izdavanje »Nade«. Dodajmo tome ozlede, koje je zlo skrojenu društveni poređak neprestano nanosio Kranjčeviću, koji je bio vanredno osjetljiv na svaku socijalnu nepravdu, i bit će nam jasni glavni razlozi satire, kojom je Kranjčević šibao svoje doba i koja nam se danas čini najtrajnijim dijelom njegove pjesničke baštine. Da pregledamo sada motive, koji su inspirirali tu Kranjčevićevu satiru, zbog koje je on uglavnom danas toliko aktuelan.

* * *

Kranjčević vrlo realno gleda na stvarnost svog vijeka i na čovjeka u njemu raskrstivši posvema s iluzijama o savršenstvu svijeta i nesebičnosti ljudskih pobuda. U pjesmi »Kako je postala nada« Bog ovako opominje Adama:

----- Eto, sinko,
Sad si opet Adam stari
Tek se čuvaj od afekta,
Jer to živce silno kvari.
Vidiš, brajko, neko tamo
Pod jabukom prste liže,
Netko opet drukče misli
I za druge bunu diže.
Između srca i želuca
Sporazum se zalud ište,
A ja imam u toj stvari
Sasvim treće stanovište.

Lako je sitome maštati, zanositi se idealima, trošiti žar duše u nesebičnim akcijama:

Lako gore anđelu,
Kada zubi nema,
On miriše rajski cvijet,
Pa je sit posvema.
Al na zemlji želudac
Za to slabo mari,
U svemiru složni sklad
Bezobrazno kvari.

(Prvi grijeh)

Perspektiva sitog želuca i privlačna snaga materijalnih dobara odvrćaju nerijetko ljude od žrtvovanja i od njih stvaraju renegate vlastitih borbi i uvjerenja. Juriša-

jući na rajska vrata, da bi izvojevao malo olakšanja na paćenom čovječanstvu, Kranjčevićev Adam uzalud se osvrće na ljudsku gomilu, koju je bio za sobom povukao:

Hrlio je, mislio je,
Da za njime braća jezde.

Ah, al Eden ima svega
I jabuka i koješta,
Kroz jabuke mjesec škilji,
Ko svodilja stara, vješta.
I trajalo dugo nije,
A to ljudstvo sito, pjano
Zapjevalo razigrano,
Poigralo razuzdano.
A zvjezdice s mirna neba
Šetahu se svojim tijekom
I titrahu s očicama
Sve od rugla nad čovjekom.

(Kako je postala nada)

Svaki je dakle idealizam, koji ne vodi računa o tvrdoj stvarnosti života unaprijed osuđen na propast. Naročito je jalov posao prizivati Pravdu za posrednika u ljudskim odnosima. Listajući knjigu historije čovječanstva, ona je naime zaspala već na prvoj njezinoj strani

Odonda hrče i strahotnom bukom
Pjesmu svemira kviri.

(Lucida intervalla)

Ne začuđava zato, što najplemenitija nastojanja ljudska prate tako često prezir i poraz i što je sudbina čovjeka zanesenjaka nerijetko slom vlastitih iluzija, potpuna usamljenost i uboški log:

Mislio je, trpio
Za ciljeve svete,
Al se grana lovora
Čudno katkad plete;
I eno ga na slami
Očajno se pruža,
To je stara pjesmica
Nad kostima muža.

(Prvi grijeh)

S druge strane lažni i razvikani idealizam često služi kao kamuflaža za vršenje najgorih nedjela. U zlatu ornata

Zlarin

i mirisu tamjana, u hramu na krvlju okupanoj Golgoti križarska zvjerstva dobivaju svoju apoteozu:

Oni su pili piće da ga pjanijeg nema,
Golgota, lavovi to su podno spomena tvoga,
Oni su pili čašu vjerskog oduševljenja
I ubit će u ime Boga.

(Dva barjaka)

Progres, etika i kultura potpuno su nemoćni pred zakonima kurjačkog morala, koji odiskona vladaju u svijetu:

Aj, čini se, svijet se vrti o sakatoj ruci,
Rađaju se zato janjci, da se hrane vuci,
I vijekom će da se gosti kurjačina sura,
Hranila ga prije glupost, a danas — kultura.

(Svijet i pjesma)

Sve ove poroke i zablude, ovisne o općoj ljudskoj prirodi, Kranjčević je sretao u pogoršanom obliku na svakom koraku u hrvatskoj i bosanskoj sredini. Porazna je vizija naših prilika, koju je pjesnik sagledao kroz svoju ironiju i svoj sarkazam. Peku, upravo kao usijano željezo, stihovi, koje je Kranjčević uputio svojoj nesretnoj zemlji, razapetoj na krst tuđinske tiranije, izdanoj i prezrenoj od vlastite djece:

Ah, da, tebi ne bi mnogi od Hrvata
Dao ni da žila otopiš o vatri.
Gotove su ruke da pograbe Tebe,
Pod konopac da Te prodadu grijesno;
Kome li si majka? Mareć tek za sebe
Osim novca sve je tvojoj djeci smiješno.

(Hrvatskoj)

Jalove političke borbe, strančarska natezanja o tričave programe i šuplje političke parole troše i iscrpljuju zemlju i razrivaju je neslogom na radost tuđinca. Čitavom javnom životu zemlje daje ton beskičmena, laktaška inteligencija, spremna uvijek da se proda onome tko bolje plati, i politički mešetari, koji na općoj zaostalosti narodnih masa, utonulih u rakiju i prljavštinu, grade svoju karijeru:

U palačama, vidjeh, prvih ljudi ima,
Misli su im svuda, svuda, tek ne s njima.
Nad jednog se drugi koči, mnijenje bistri
I svi rad bi postanuli bar — ministri.
A seljaci u dvorištu punom kaša
I kraj čaša rakijinskih i stakala.

(San ili java)

Jedak, upravo ubojan ton Kranjčevićevih napadaja na odnarođenu i puzavu inteligenciju mijenja se znatno kad pjesnik govori u svojim pjesmama o tim zaostalim seljacima, o priprostim ljudima svoje zemlje, preziranim, izrabljivanim i varanim. On postaje saučesče i toplina, a nerijetko i osvetničko hrabrenje. Starcu, koji gladije sakupljajući novčić po novčić za poreznika i lihvara, pjesnik dovikuje:

Paragrafom hladnim na prag su ti pali,
Nu, ne boj se, starče, doć će bolja ljeta,
Tebe će otkupit i taj novčić mali,
Krvopija tvojih ni sve blago svijeta!

(Na obali uskočkog grada)

Iz stihova, koje smo namjerno obilno citirali, mogu se razabrati glavni motivi Kranjčevićeve satire, a donekle i njezin umjetnički kvalitet. Neosporno je, da je motive

svoje satire Kranjčević nalazio u živoj stvarnosti, koja ga je okružavala. Poticaj za satiru je obično dolazio izvana, s konkretnih slučajeva, koji su u danom trenutku izazvali pjesnikovo negodovanje. Pjesma *Gospodski Kastor* tako nije neki stihovani ideogram za beskičmenjaštvo i puzavost, već jetka satira na jedan određeni, konkretni tip »beamtera« savitljive kičme i prodane duše u Khueno-voj Hrvatskoj ili Kallayevoj Bosni. Općenito uzevši, Kranjčević i nije stvarao satiru, da bi njome prvenstveno ilustrirao neku svoju filozofiju.

Općenito uzevši, Kranjčevićeve pjesme sadrže amo tamo uspjelih satiričnih stihova i strofa, ali ne odavaju utisak cjelovitosti, frontalnog napada stihom na nesavršenstva društva i ljudi. Izuzetak je donekle manje poznata satirična poema *Efeta*, gorka, iako u snazi satiričkog izražavanja neujednačena, tužaljka na političke i društvene prilike u Hrvatskoj, zbog cenzure kamufliranoj u Judeju, s ovako duhovito intoniranom strofom:

O moj grade u Judeji,
Ne premiluj strani svijeta!
Tek da nemaš farizeja,
Kritičara i poeta!
O moj grade, kud je David
Povlačio harfu staru
I oprao Pilat ruke
U zlaćanom lavoaru!

Ali maksimum satiričke udarnosti Kranjčević je ostvario svakako u pjesmi *Gospodskom Kastoru*, koju bismo bez ustezanja mogli označiti kao jednu od najuspjelijih lirskih satira u našoj književnosti. Sva sazdana od sarkastičnih oprečnosti, ova je pjesma maksimalno satirički efikasna. Nijedan njezin stih ne udara u prazno, svaki pogađa u jedno osjetljivo mjesto i trajno ranjava.

Ocjenjujući s idejnih pozicija današnjice Kranjčevićevu lirsku satiru, možemo lako utvrditi, da Kranjčević nije njome zauzimao ni osobito originalnih stavova, ni izrekao novih i dubokih ideja. Kranjčević je kroz svoje stihove samo prelamao idejni spektar svoga vremena, pjesnički razradio u njima teme i ideje, koje su takoreći bile »u zraku epohe«. Samo ne i u zraku Bosne i Hrvatske, gdje je u općoj ustajalosti duhova i mumificiranih društvenih oblika vrijeme bilo bar za pola vijeka u zaostatku za evropskim vremenom. Ipak Kranjčević nije velik, što je velikim temama svoje suvremenosti našao zadovoljavajuće rješenje, niti što je te teme znao zaodjeti u jasan, umjetnički potpuno djelotvoran i samonikao izraz. Njegova je veličina u tome, što je u onako zaostaloj društvenoj sredini, kakva je bila njegova skoro jedina u svom dobu, osjetio velike probleme vremena, probleme političkih sloboda, bratstva, jednakosti, socijalne pravde i historijske misije radničke klase, i što je te probleme pjesnički izrazio. Izrazio ih nejednakom umjetničkom snagom, to je istina, ali stvorivši pritom tridesetak duboko proživljenih, potpuno prožetih toplinom njegove duše, žarom njegova temperamenta pjesama, koje su od trenutka kad su se pojavile pratile, kao budnice i davorije, hod slobodoumne i napredne misli po našem narodnom području i koje i danas, poslije pedeset godina od njegove smrti od njega čine pjesnika socijalne avangarde i vjesnika novih, danas ostvarenih naših radosti.